

КУЛТУРА ПОЛИСА
УДК 316.7:323.28
ОНР

ЗОРАН ЂЕРИЋ

Академија умјетности
Бања Лука

КЊИЖЕВНИ ЦЕНТРИ СЛОВЕНСКЕ ЕМИГРАЦИЈЕ

Сажетак: Словенска емиграција представља једну од најбројнијих, али и најважнијих књижевних, културолошких и идеолошких појава у XX веку. У свим већим европским градовима, а потом и у градовима САД, словенска емиграција је била бројна и добро организована. Међу емигрантима су били познати научници, уметници, бивше дипломате, а међу писцима и будући нобеловци (Иван Буњин, Чеслав Милош и Јосиф Бродски), као и многи други, како за руску, односно пољску и српску, тако и за књижевност уопште значајни писци.

Кључне речи: емиграција (руска, пољска, српска), књижевни центри: Париз, Лондон, Њујорк, Берлин, Праг, Беч.

1. Увод

Емиграција у XX веку представља важну књижевну, културну и идеолошку појаву. А међу њом, посебно место и значај има словенска емиграција (као једна од најбројнијих у свету), односно руска, пољска и српска емиграција (не само по бројности и организованости, већ и по појединачним донетима, јер су међу емигрантима били познати писци, научници, уметници, бивше дипломате). У настојањима да систематизирамо различите појаве емигрантске књижевности, проучавајући узајамне односе између

ЗОРАН ЂЕРИЋ

појединих националних књижевности и аналогних књижевноисторијских јединица, руску, пољску и српску емиграцију разврстали смо у три периода:

Први – период, талас, или прва емиграција – од 1919. до 1939. године; после Првог светског рата, односно после Октобарске револуције у Русији, до почетка Другог светског рата. (Емиграција је започела још 1917. године, али је највећи талас уследио после 1919. године. Сама емиграција се, у највећој мери, формирала у периоду од 1919. до 1939. године.)

Други – период, талас, или друга емиграција - од 1939. до 1959. године; у току и после Другог светског рата (после догађаја који су битно утицали на политичку климу, па и емигрантску судбину: 1953. године - Стаљинова смрт; после интервенције совјетске војске, 1956. године у Мађарској је убијено више од 3.000 људи, исто толико ухапшено и послато у совјетске логоре, а више од 200.000 је емигрирало на Запад).

Трећи – период, или трећа емиграција – од 1959. до 1989. године; после тзв. Прашког пролећа и војне интервенције Источног блока у Чехословачкој, када је из ње емигрирао највећи број писаца, односно после студентске револуције која је захватила великих део Европе, па и Србију, Пољску, Русију... 1981. године је уведено војно стање у Пољској, а 1989. године, на парламентарним изборима победила је „Solidarność”. Те године је срушен Берлински зид који је, симболично, означио и крај једне епохе. После тога долази до распада СССР, СФРЈ, Чехословачке, као и до промена политичких система у бившим социјалистичким (комунистичким) државама. Талас емиграције који је захватио све републике дотадашње Југославије, потрајао је до 2000. године, до пада Милошевићевог режима и победе удружене демократске опозиције.

Од емиграната првог таласа, најистакнутији је руски писац Иван Буњин (Иван Бунин), први емигрант који је добио Нобелову награду (1933. године). Међу емигрантима другог таласа, најистакнутији је пољски писац Чеслав Милош (Czesław Miłosz), добитник Нобелове награде за књижевност 1980. године. Трећи талас најбоље репрезентује руски емигрантски писац Јосиф Бродски (Иосиф Бродский), коме је награда Нобеловог комитета додељена

1987. године. Поред ова три писца, наравно, у словенској књижевној емиграцији сва три таласа, односно периода, нашли су се и многи други, како за руску, односно пољску и српску, тако и за књижевност уопште значајни аутори: Константин Балмонт (Балмонт), Георгиј Иванов (Иванов), Владимир Набоков (Набоков), Игор Северјанин (Северјанин), Георгиј Адамович (Адамович), Ирина Одојевцева (Одоевцева), Зинаида Шаховска (Шаховская), Марина Цветајева (Цветаева), Јулијан Тувим (Julian Tuwim), Казимјеж Вјежињски (Kazimierz Wierzyński), Јан Лехоњ (Jan Lechoń), Јузеф Витлин (Józef Wittlin), Вацлав Ивањук (Wacław Iwański), Александар Ват (Aleksander Wat), Адам Загајевски (Adam Zagajewski), Станислав Барањчак (Stanisław Barańczak), Јован Дучић, Растко Петровић, Милош Црњански, Данило Киш, Милован Данојлић и Стеван Тонтић.

Иако је реч о писцима из различитих националних књижевности, припадницима различитих генерација и поетичких стилова, они су се сретали, комуницирали, преводили једни друге на језике своје књижевности, тако и утицали једни на друге, како и у родним градовима и државама, тако и у срединама у којима су проводили своје емигрантске дане. Најчешће су то били градови: Праг, Берлин, Париз, Лондон, Беч и Њујорк (тим градовима се придружују и други, словенски, који су били привремено уточиште, па и дом, појединим писцима и емигрантима из других средина). У њима је још увек велик број словенских емиграната, међу њима и писаца пољске, руске и српске књижевности. У тим градовима су покретане издавачке куће, објављиване књиге и часописи у којима је публиковано све оно што се тицало матичне домовине, кроз критичку призму припадника емиграције, али и писци који нису могли да објављују своја дела у домовини. Ова књижевност је позната и под термином загранична, или као литература у дијаспори, односно у егзилу, а врло често је употребљаван и термин емигрантска књижевност. Разлике у именовању, најчешће су и разлике у поимању самог изгнања, односно књижевности у емиграцији.

Унутар различитих националних кругова емиграције долазило је до комуникације на свим нивоима а то је резултовало заједничким естетским, књижевним и аксиолошким узорима, који су

стварани често у опозицији према официјалним националним књижевностима, скупа са специфичном мисијом емигрантске књижевности као „савести света”. Не значи то, истовремено, да су емигрантске књижевности у контексту западне књижевности, у борби са релативизмом Запада и клопкама постмодернизма, биле у целини акцептоване.

2. Европски центри словенске емиграције

Бежећи од бољшевичке револуције, руски емигранти су се најпре задржавали у оближњој Пољској или Естонији, али и другим прибалтичким државама (Финска и Латвија, односно Литванија). Одатле су одлазили у Централну Европу: до Немачке, Аустрије, Чехословачке и Мађарске, па даље у Француску, као и друге земље Западне Европе. Потом су, преко Црног мора, доспевали у Турску, односно на Балкан (Грчку, Румунију, Бугарску и Југославију, у почетку је то била Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца). Други су доспевали у земље Далеког Истока. Док је постојало уверење да ће се Русија брзо ослободити „од тираније бољшевика”, а они „вратити и поново укључити у политички, културни и опште друштвени живот у домовини”, они су живели, сликовито говорећи „на коферима”, не интегришући се у средине у којима су се затекли (Раев, 1994: 14). Судаћи по подацима које наводи Марк И. Рајев, у књизи *Русија изван граница: историја културе руске емиграције 1919-1939*, половина од оних који су дошли са првим таласом емиграције вратила се у Русију (Раев, 1994: 262). Илустрације ради, навешћемо само неколико примера: у Пољској је 1922. године било 175.000 руских избеглица. Тај број се 1930. смањио на 85.000, а 1937. на 80.000. У Немачкој је 1922. године било 250.000 Руса. 1930. их је било 90.000, а 1937. 45.000. У Турској је у почетку било 35.000 избеглица, а 1937. само 1200, итд. Када су, најзад, увидели да промене у Русији нису пролазне, него трајне природе, а нису се могли помирити са њима; као и да је живот у сталном очекивању повратка немогућ, руске избеглице су, не само фигуративно почеле да распакују своје кофере ту где јесу, или да се премештају према Западу, ка Француској, Швајцарској, или још даље, преко океана, до Америке.

Неке су земље били само транзитне, док су у другим избеглице остављале не само трагове свог боравка, него и формирале својеврсна емигрантска средишта (мислимо, пре свега, на културне, уметничке и књижевне кружоке, па и центре). Долазимо је до делимичне интеграције, али су, такође, сачувана и најважнија национална обележја.

„Емиграција је престала да буде само начин физичког преживљавања, попримила је карактер духовне мисије, с циљем да се сачувају вредности и традиције руске културе и да се настави стваралаштво ради духовног напретка домовине, независно од тога да ли је емигрантима било суђено да се врате кући или да умру у туђини,” приметио је Рајев (Раев, 1994: 14-15). Тако се у Чехословачкој, са 5.000 избеглица до 1922. године, повећао број до 15.000 у 1930. години. Први центар руске емиграције постао је Праг. „Руски Праг” је био и главни универзитетски град руског Зарубежја. Руски емигранти су га називали „Русская Прага” (Михайлов, 1992; Раев, 1994, Берберова, 1996). Потврђују то и чешки извори (Putna, 1993; Putna, Zdražilová, 1995). Најзначајнији писац је Марина Цветајева (Korjakinová, Nedvědová, Vaněčková, 1992). Она је 1922. емигрирала у Берлин, а одатле врло брзо прешла у Праг, у коме је провела најзначајније године своје емиграције и написала већи број својих књига. У периоду од 1922. до 1932. године, у Прагу је излазио часопис *Воля России* (Воља Русије), као најважаније гласило руске емиграције у тој средини. Најзначајнија издавачка кућа је била „Пламя” (Пламен). Поред руске емиграције, Праг је био снажно уточиште украјинским и белоруским модернистима (Korčínová, 1995; Korniejenko, 1998; Morávková, 2001).

У Прагу је 1920. године студирао славистику Драган Алексић, српски авангардни уметник, који је сарађивао са чешким авангардистима, као и са циришким дадаистима, а по повратку у Загреб се укључио у зенитизам. Алексић је, иначе, творац првог дадаистичког манифеста на српском језику (објављеног у часопису *Зенит*, број 3, 1921). Праг је последњих деценија XX века био место где су се школовали потоњи најистакнутији југословенски филмски редитељи, а у њему и сада живи мањи део српске емиграције, међу којима су сликари, графичари и фотографи, али и

неколико писаца. До почетка 90-их ту је студирао, живео и радио песник Гојко Челебић, који је по повратку у земљу постао министар културе Црне Горе, али и један од запажених постмодерних прозних и драмских писаца. Недавно се вратио из Аргентине, где је био наш амбасадор. Редак пример, како се са маргине, из добровољног изгнанства, може винути до политичких и културних позиција у домовини, а потом у дипломатију. Обично је бивало обрнуто: из дипломатије у емиграцију.

Крајем 1920. до почетка 1924. године, Берлин постаје књижевни центар руске емиграције. У њему су постојале бројне издавачке куће („Слово”, „Епоха”, „Геликон”, „Грани”, „Русское творчество”, „Универсальное издательство”, „Мысль”), објављивани су листови (дневни: „Руль”, „Голос России”, „Дни”; недељни: „Время”), часописи - „Эпопея”, који је основао Андреј Бели (Андреј Белый) и „Беседа”, који је осмислио Максим Горки (Горький), а у њему сарађивали Бели, Ходасевич и други; иако је штампан у Берлину, био је у ствари намењен Совјетској Русији, до које га ипак нису пуштали). У почетку су долазили у Берлин и совјетски писци, читали своје стихове и прозу, објављивали у периодици, па и у посебним издањима: Виктор Шкловски (Шкловский), Владимир Мајаковски (Маяковский), А. Бели, Иља Еренбург (Илья Еренбург), Алексеј Толстој (Алексей Толстой). Управо тај спој две руске књижевности, совјетске и емигрантске, представља основну карактеристику „руског Берлина” (Михайлов, 1992: 35). Основан је био Дом уметности, као и Клуб писаца. Неки су се кратко задржавали, па враћали у Совјетску Русију, док су други остајали у емиграцији. Карактеристичан је пример А. Белог и његов берлински период: покретао је часописе, објављивао књиге, учествовао на књижевним промоцијама, а онда се изненада вратио у Москву. Најистакнутије име емиграције у Берлину био је Владислав Ходасевич, који је писао поезију, критике, уређивао часописе. Временом, најзначајније књижевно име постао је Владимир Набоков, који је објављивао под различитим псеудонимима поезију, прозу, драме (најчешће, као: Вл. Сирин, односно Василий Шишков). Дошао је у Берлин 1922. године, и остао у њему петнаест година. Поред Набокова, у Берлину су неколико година боравили Нина Берберова, Глеб Струве (Г. П. Струве) и Саша Черни (Черный, псеудоним А. М. Гликберга). Кроз

Берлин је, на путу до Париза, прошао и Георгиј Иванов, с Ирином Одојевцевом. У Берлину су живели родитељи и две сестре Бориса Пастернака (Б.Л. Пастернак), Жозефина и Лидија, које су и саме писале поезију. Он сам, пак, одлучио се за повратак у Русију.

Берлин је, од 1993. године, постао „место егзила” српског песника Стевана Тонтића, који је избегао из Босне и Херцеговине, из ратног Сарајева. У Берлину живи и прозни писац и есејист из Београда Бора Ђосиф.

За разлику од Прага и Берлина, који су били пре свега књижевни центри, Париз је био политички центар руске емиграције. Још 1919. овде је било основано Руско политичко саветовање које је две године касније прешло у Национални конгрес. Ту су поникле прве озбиљне емигрантске новине „Последние новости” и „Общее дело”, потом часопис „Грядущая Россия”; касније (1925) почеле су да излазе још једне дневне новине, „Возрождение”. Двадесетих година руске новине су ницале посвуда као печурке, али су, попут њих, и трајале кратко (Михайлов, 1992: 30). Најзначајнији писац „Руског Париза” био је Буњин. У емиграцији од 1920. године, он је први руски писац који је добио Нобелову награду, 1933. године, значи већ као емигрант, иако је и у домовини био афирмисан, у емиграцији је стекао светско признање и славу. У Паризу је и умро, 1953. године. Посебну, тзв. париску песничку ноту, створили су Георгиј Адамович, Георгиј Иванов и Ирина Одојевцева. У Паризу је једно време проживео и Балмонт. По доласку у Париз, Ходасевич постаје један од актера његовог књижевног живота, заједно са супругом Нином Берберовом (која је 25 година провела у Паризу, до одласка у Америку). Дмитриј Мережковски (Д. С. Мережковский) и Зинаида Хиппијус (З.Н. Гиппиус) који су од 1920. године у Паризу, основали су 1927. године друштво под називом „Зелена лампа” и сваке недеље у свом стану окупљали истоимишљенике. Од 1937. до почетка рата, пред одлазак у емиграцију у Америку, у Паризу је боравио и Набоков. Цео тринаестогодишњи француски период Марине Цветајеве био је обележен потешкоћама и неспоразумима. Није могла да се уклопи у живот руске емиграције у Паризу (Крејд, 1999: 257).

Зинаида Шаховска је исте, 1925. године дошла у Париз, почетком 30-их постала члан Савеза младих писаца и песника,

почела да објављује песничке књиге, постала активна у културном, па и у политичком животу. Од 1968. је уредница париске „Русской мысли”. У мемоарској књизи *Отражения* (Рефлекси, 1975) присећа се управо својих париских дана, сусрета са Ходасевичем, Буњином, Цветајевом, Адамовичем, Набоковым и другима. Поред руских писаца из првог таласа емиграције, и неки од писаца трећег таласа, одабрали су Париз за свој град. Александар Галич (Галич, псеудоним А.А. Гинзбурга) је провео своје последње године живота и емиграције у Паризу (од 1974. до 1977). Наталија Горбањевска (Н.Е. Горбаневская) је у Паризу од 1975. Уредница је у „Русской мысли”, сарађује и са другим новинама и часописима, а активна је у политичком и културном животу руске емиграције.

И други руски песници пролазили су кроз Париз (у Француској је, углавном, у Паризу, до 1937. године живело око 175.000 руских избеглица), или сарађивали са новинама, часописима и издавачким кућама у Паризу. У њему је, такође, постојао снажан философско-религиозни центар, као и издавачка кућа, УМСА-Press (Терапиано, 1987; Буслакова, 1998; Носик, 1999).

О значају Париза са пољску емиграцију говори већ и сама чињеница да су у њему боравили најпре највећи песници пољског романтизма, припадници тзв. Велике емиграције, а потом и сви значајнији припадници емиграције која је уследила после 1945. године. Крајем 1947. године у Париз (тачније у његову близину, Maisons Laffitte) Жежи Гједројц (Jerzy Giedroyc) премешта *Instytut Literacki* (Књижевни институт, који је основао 1946. у Италији), с њим и часопис „Kultura”, односно истоимену библиотеку (Kowalik, 1959; Danilewicz–Zielińska, 1981; Danilewicz–Zielińska, 1989). Ту објављује све своје књиге Чеслав Милош, као и други пољски емигранти, без обзира на пребивалиште (Гомбрович, још док је био у Аргентини, потом из малог француског места, Ванс). Ват објављује песничку књигу *Ciemne światło* (Тамна ђинђува, 1968). Витлин *Orfeusza w piekle XX wieku* (Орфеј у паклу XX века, 1963). Почетком 1983. године, у Паризу излазе *Zeszyty Literackie* (Књижевне свеске), „најважнији часопис емиграције после увођења војног стања у Пољској” (Zieliński, 1989). У редакцији овог часописа, поред пољских писаца у емиграцији: Барањчак и Зага-

јевски, односно Ева Бјењковска (Ewa Bieńkowska), Вожех Карпињски (Wojciech Karpiński), Ева Курилуk (Ewa Kuryluk) и Барбара Торунчик (Barbara Toruńczyk), нашли су се и руски – Ј. Бродски, чешки – Петар Крал (Petr Král), литвански – Томас Венцлова (Tomas Venclova). Поред чланова редакције, редовно у њему сарађује Милош, као и други емигрантски песници, али и песници из Пољске. 1986. године покренута је библиотека ZL, а као прва у серији, појавила се књига есеја А. Загајевског *Solidarność i samotność* (Солидарност и усамљеност). Поред књижевних, постојали су у Паризу и ликовни, односно музички салони, у којима су наступали пољски емигрантски уметници (Lilpop-Krance, 1991: 107-116, 278-282). Придодајмо томе и цифру од око 500.000 пољских емиграната.

Париз се дуго називао „највећим српским градом у Европи”, односно „Меком српске духовности, интелигенције и уметности” (Вејиновић, 1999: 115). Привлачио је српске научнике од средњег века до наших времена: од Руђера Бошковића до Николе Тесле. Српски краљ Урош I оженио се Јеленом Анжујском, рођаком француског краља. У Паризу су се школовали краљ Петар I Карађорђевић, као и Милан Обреновић. У њему су стварали или и даље стварају велики српски сликари: Сава Шумановић, Милан Коњовић, Марко Челебоновић, Љуба Поповић, Милош Шобајић, Петар Омчикус, Дадо Ђурић, Бата Михајловић, Влада Величковић, Љубица Мркаљ, као и бројни други светски афирмисани уметници. Париз је био значајан за Дучића, Растка Петровића, Милоша Црњанског, као и све песнике српског модернизма, дадаисте, надреалисте, зенитисте – који су прошли кроз њега, студирали, боравили, стварали... У њему су у добровољној емиграцији боравили Киш и Данојлић. Од 120.000 Срба, колико их данас има у Француској, највише их живи на подручју Париза. Организовани су у Париску заједницу југословенских удружења и клубова, која обухвата више од 40 клубова, удружења, међу њима и културно-уметничких друштава. У Паризу се налази и седиште Западноевропске епархије Српске православне цркве, храм „Свети Сава”, као и Југословенски културни центар (до недавно официјални представник домовине, кога последњих година углавном воде српски емигранти из Париза).

Ако се неки град може назвати највећим градом српске емиграције у Европи, онда је то Беч, у коме живи око 250.000 Срба. Процењује се да српска колонија у Аустрији броји више од 350.000 чланова. Поред Беча, ту су градови Инсбрук, Линц, Брегенц и Салцбург. У Бечу је формиран Српски културни центар, а постоји и велики број различитих клубова и друштава, културно-уметничких манифестација и акција. Још од 1860. Срби у Бечу имају своју црквену општину, док је прва српска црква „Свети Сава”, освећена 1893. године. Оно што је Париз био за пољски романтизам, то је, несумњиво за српски био Беч, у коме су боравили Вук Караџић, Петар Петровић Његош, Бранко Радичевић, Ђура Даничић, Урош Предић, Паја Јовановић и многи други (Медковић, 1998). Црњански одлази у Беч у јесен 1913. и остаје до августа 1914. Исте године Андрић је започео своје студије у Бечу, а докторирао у Грацу 1924. године. У Бечу су студирали и други припадници Младе Босне (Митриновић, Милош Видаковић, Михаило Мирон је у 1910. године одбранио дисертацију „Platon i Schopenhauer”). Ту је студирао, потом и докторирао тезом „Српска народна песма у немачкој књижевности” и Милан Ђурчин, потоњи српски модерниста. У Инсбруку живи најзначајнији српски компаратиста, проф. др Зоран Константиновић

У Великој Британији данас живи више од 70.000 Срба. У првом таласу је била политичка емиграција (око 20.000 политичких емиграната из Краљевине Југославије, међу којима су били политичари из бившег режима, официри краљевске војске, припадници четничких одреда Драже Михаиловића и лица депортована из избегличких логора у Италији и Аустрији), која је дошла после Другог светског рата (Вејиновић, 1999: 98). Други талас је уследио 60-их година, када је дошло 10.000 српских радника са породицама и радним визама. Почетком 90-их, распадом Југославије, и грађанским ратовима који су уследили, наступа и трећи емигрантски талас у коме је било око 40.000 избеглица. Највише српских избеглица живи у Лондону, у коме се налази и Српски информативни центар, у оквиру Српске заједнице, при српској православној цркви „Свети Сава”. Центар издаје месечни билтен на српском и енглеском језику (Вејиновић, 1999: 98). Постоје и друге, бројне, асоцијације, друштва, клубови. Активан је књижевни клуб „Милош Црњански”, по имену писца који је у Лондону

провео највећи део своје емиграције. Још у лето 1941. године, на позив Југословенске избегличке владе Црњански долази у Лондон са супругом Видом, из Лисабона, где га је затекао рат. Кратко је био у влади, из које се повлачи разочаран, и посвећује студијама (Тошић, 2000). Пише *Роман о Лондону*. Сређује своје рукописе из ранијих година, путопис *Код Хиперборејаца*, мемоаре *Ембахаде*, студију о Микеланђелу. Недалеко од Лондона, на плажи, пише *Ламент над Београдом*. У Лондону остаје до 1965. године, када се, по наговору југословенског амбасадора Срђана Прице, враћа у домовину.

У Лондону је била Југословенска избегличка влада, са председником Слободаном Јовановићем. Ту је и краљевска породица, српски патријарх Гаврило Дожих, владике Николај и Лаврентије, „лидери четничког покрета и чланови бивших југословенских странака којима је рад био забрањен у домовини” (Вејиновић, 1999: 99). За Лондон се говорило да је „престоница српске политичке емиграције” (Вејиновић, 1999: 99). У Лондону живи до краја свог живота Димитрије Митриновић, пишући и објављујући на енглеском језику, филозофска дела, пре свега, покрећући и уређујући значајне часописе. Несумњиво да је овај град одиграо важну улогу у животу српске емиграције.

Подједнако велику важност Лондон је имао и за бројну пољску емиграцију (процењује се да има око 140.000 Пољака у Великој Британији, од тога, највећи део живи управо у Лондону). Још 1949. године овде је основана „Офисна poetów i malarzy” (издавачко предузеће песника и сликара, са штампаријом). Објављене су ту, поред осталих, *Wiersze zebrane* (Сабране песме) и *Dolina Issy* (Долина Исе), Милоша, двотомна *Literatura polska na obczyźnie 1940-1960* (Пољска књижевност у емиграцији, од 1940. до 1960), под уредништвом Тимона Терлецког (Tymon Terlecki). Од маја 1966. до маја 1980. излазио је часопис „Офисна poetów”, квартално, великог формата, у коме су, поред осталих, сарађивали Ивањук, Ват, Витлин, али и Барањчак, Херберт (Zbigniew Herbert), па и други песници из Пољске. Друга издавачка кућа, „Polonia book fund Ltd.”, основана је 1958. године. Ту су објављени двотомни мемоари А. Вата *Mój wiek* (Мој век, 1977), као и Барањчакова књига о Херберту, *Uciekinier z Utopii*. С њом је персо-

нално касније повезано издаваштво „Пулс” (Puls Publications), када је у Лондон премештена редакција независног књижевног часописа *Пулс*. Овде је објављена антологија коју је саставио Барањчак, под називом *Poeta pamięta. Antologia świadectwa i sprzecziny 1944-1984* (Песник памти. Антологија сведочанстава и противљења, 1984). Још два издавача лондонске пољске емиграције, „Анекс” и „Контра”, свако на свој начин, одиграла су важну улогу. „Анекс” је био у почетку политички часопис, излазио је квартално и окупљао младе интелектуалце, припаднике тзв. постмартовске емиграције. Први број часописа изашао је у пролеће 1973. године (штампан је у Паризу), а у њему су сарађивали, поред осталих, Барањчак, Колаковски (Leszek Kołakowski), Михњик (Adam Michnik). Издавачку кућу је у Лондону водила Нина Смолар (Nina Smolar), а у њој су објавили песничке књиге Барањчак и Загајевски, своје студије је ту објавио Лешек Колаковски, а Барањчак већ поменуто *Tablica z Macondo*. Други издавач, „Контра”, повезан је са именом Нине Карсове (Nina Karsov), а објављивао је књиге на пољском, енглеском и руском језику (с тим што су књиге на ова два језика објављиване под фирмом „Nina Karsov”). У Лондону је 1950. године основана *Polska Fundacja kulturalna*, која је покренула издавачку делатност 1963. Ту су, поред осталих, штампани тротомни дневници Јана Лехоња. Поред књига, издани су часописи „Dziennik Polski” и „Tydzień Polski”. Од јуна 1940. године у Лондону излазе „Wiadomości”, часопис који је представљао емигрантску континуацију предратних „Wiadomości Literackich”, с извесним прекидима и забранама, излазио је до марта 1981. године (Stradecki, 1984).

Кроз Лондон је прошао и мањи број руских емиграната, али он није био њихов центар. Што се других европских земаља тиче, само да поменемо да су се многи емигранти првог таласа задржавали неко време у Пољској, попут Мерешковског и Зинаиде Хипиус, који су још 1919. прешли пољску границу и њој остали 10 месеци, а потом прешли у Париз (Рудзевич, 1994). Велики број руских избеглица задржао се на Балкану и ту формирао своје центре. У Бугарској је 1922. било више од 30.000 Руса. До 1937. године је остало нешто више од 15.000. Центар је била Софија (то је била и прва станица Ивана Буњина). Још више избеглица се задржало у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца, 34.000. Према

евиденцији из 1937. године било их је 27.500. Центри су били Београд и Нови Сад. За разлику од Прага, Берлина и Париза, у коме су били многи познати писци, у српској средини је требало најпре „изнедрити младе песнике, сачекати њихову уметничку потврду, па тек онда говорити о њиховом колективном учинку, што се све одразило на кашњење при изласку на општу емигрантску сцену”, приметио је Остоја Ђурић. „Тако се може рећи да се поезија руског Београда практично зачала у крилу другог поколења емиграната” (Ђурић, 2002: 2-3). Многи од руских песника тог другог поколења били су двојезични (уз матерњи, руски, прихватили су и српски језик), тако да су припадали и књижевној средини у којој су живели. Још 1925. године основан је Савез руских писаца и новинара у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца, као и бројни други књижевни кружоци, часописи, новине.

Специфичан је пример Иље Голенишћев-Кутузова (Голенишчев-Кутузов). Његова песничка књига *Память* (Памћење) објављена у Паризу, 1935. године, с предговором Вјачеслава Иванова, запажена је од руске емигрантске критике, што потврђује његову песничку вредност (Ходасевич, 1936). Уз песничку, неговао је и критичку делатност. Наступао је самоуверено, често против својих париских опонената: З. Хипијус, Адамовича и Г. Иванова. „Почела је диктатура Адамовича, више погубна за емигрантску поезију него за совјетске диктатуре критика Авербаха. Стихове ваља писати по упутама из последњег чланка Адамовича: обавезан је светски јад, сазнање о бескорисности стваралаштва, безвредан поглед на свет, мржња према свему што је животно, и штавише, мржња према свему што је духовно” (Голенишчев-Кутузов, 1936; Ђурић, 1990: 97).

Захваљујући, пре свега бројном руском аудиторијуму, његовој спремности и жељи да учествује у оном што се стварало у изгнанству, своју читалачку публику су имали, не само песници у Берлину, Паризу, Прагу, него и у Београду и Софији. „Практично свугде руски емигранти су жудели за читањем, гледањем, слушањем онога што су створили представници њихове дијаспоре. Руско Зарубежје сачувало је црту, карактеристичну за до-револуционарну Русију, кад се културни потенцијал главног града и мањег броја других већих градова (на пример, Кијева и Одесе), усвајао и

преносио ка бескрајним просторима руских провинција.” (Раев, 1994: 14).

Руска емиграција у Београду, у Србији уопште, имала је не само моралну, него и материјалну подршку и званичних југословенских власти, тако да су своју делатност ширили и изван своје средине и сарађивали са другим емигрантским центрима. Врхунац међусобних повезивања у светским размерама представљао је Велики светски конгрес руских писаца и новинара, у Београду, 1928. године, на коме су учествовали, између осталих, Мерешковски, З. Хипијус, Борис Зајцев (Зайцев, Б.А), Иван Куприн (Куприн), Алексеј Ремизов (Ремизов, А.М) (Стојнић, 1994: 129).

3. Словенска књижевна емиграција у Америци

„Сеоба на амерички континент је највећа миграција српског народа у последња три века”, тврди Вејиновић. „Од најстаријег досељавања до данас, на овим просторима Срби су формирали многобројне националне и патриотске организације, друштвене и политичке асоцијације. Захваљујући томе, сачували су свој културни и национални идентитет и успешно одржавају везе с отаџбином” (Вејиновић, 1999: 129). Први период, тзв. стара имиграција, обухвата време од 1815. до 1880. године. Други период, од 1880. до 1914. представља „нову имиграцију”. Трећи период је између два светска рата, од 1918. до 1941. године. Четврти период је био од 1945. до 1965, пети од 1965. до 80-их година, а последњи, шести, почиње 90-их година. „Резултат свих ових сеоба и миграција је да данас у САД има око милион наших исељеника”, по чему је то и најбројнија српска дијаспора у свету. Највише Срба је у области Чикага (више од 300.000), потом Њујорка (око 200.000). У Калифорнији има више од 150.000 Срба, потом следе Мичиген, са 50.000, па државе Охајо, Индијана, Пенсилванија са по 50-60.000 Срба, колико има и на Флориди, али и у другим савезним државама (Вејиновић, 1999: 130). Још 1914. г. Михајло Пупин је формирао патриотску и културну организацију Српска народна одбрана. Друге две највеће исељеничке асоцијације су: Српски национални савез и Конгрес српског уједињења. Прва, од 1905. издаје „Американски Србобран”, најстарије и најважније гласило

Срба у Америци, излази једном недељно, на енглеском и српском језику. У Лос Анђелесу је основан Институт за проучавање српске историје и културе. Постоје бројни клубови, одбори, фондације и организације. Излази велики број листова, часописа, билтена, па и књига. Постоје информативни центри, радио и тв сати на српском језику. Од самог почетка институционализована је и Српска православна црква у САД.

Најзначајнији српски писци који су емигрирали у Америку, свакако су Јован Дучић (Роровић, 1982; Поповић, 1992; Петров, 1994) и Растко Петровић (Роровић, 1986). Поред њих, значајно стваралаштво оставио је Владика Николај Велимировић. На његовом трагу је Матеја Матејић. Од других, издвајамо Васу Михаиловића, Александра Петрова и Ђорђа Николића.

Последњих неколико година Дучићевог живота, проведених у Америци, у држави Индијана, у Гери, на обали Мичигенског језера, у вили свог рођака, за остарелог песника су представљале нови живот. Он није дуго трајао, а био је загорчен национализмом који су побудили ратни догађаји у домовини, посебно злочини које су чиниле усташе над српским народом у његовој родној Босни, као и покољи у Хрватској. Пише родољубиве песме, а екстремна емиграција га води по америчким градовима где држи острашћене говоре. Ипак, поред публицистике, пише и песме у којима се види његово психичко стање. Објављује их најпре у „Америчком Србобрану”, планира за *Лирику*, последњу своју збирку (излази док је био на самрти, 1943. године), намењује циклусу „Вечерњих песама”, и првој књизи Сабраних песама. Своди своје последње рачуне. Песме из овог периода, сведоче да се бездомник, скитница, уморио од сталних лутања, да је разочаран светом, у коме није могао да пронађе свој дом, али и да се помирио с тим, очекује смрт, која је и његов симболични повратак у почело, под родни праг. Дуго су његови земни остатци почивали у туђини, док нису пренети, према песниковом завештању, и покопани у домовини, у Требињу.

У књизи Радована Поповића, *Истина о Дучићу* (Београд 1982) објављена је фотографија песникове собе у Америци: кревет, лампа на ноћном сточићу, писаћи сто, пар урамљених фотографија и слика на зиду, чиста постељина, завесе на прозору –

ништа не одаје присуство песника, а не осећа се ни његово одсуство. Изгубио се његов траг, ишчезнуо је „у небу”, „у сунчаном кругу”, у само њему знаном простору.

Растко Петровић је дошао у Америку, 1935. године. Био је најпре у Генералном конзулату у Чикагу, одакле је упућен у Краљевско посланство у Вашингтон. Десет година остаје у дипломатској служби, као секретар краљевског посланства, до тренутка када из нове Југославије шаљу замену. Жели да се врати у земљу, али, истовремено, страхује, јер је у њој друга власт, друкчија политика. Одлучио се да остане у Америци као емигрант. Има 47 година, усамљен је и уплашен, пише свој тестамент, у коме завештава своје ствари, рукописе, све оно што је годинама колекционарски скупљао, односно над чим је размишљао, бележио, а није довршио. „Са сетом разгледа фотографије из завичаја” (Роровић, 1986: 171). Из домовине му се јављају само малобројни пријатељи и најближа родбина. Изненада, париски „Монд” објављује вест: „Из Вашингтона нам јављају о смрти југословенског песника и романсијера Растка Петровића. Примљен у Француској после повлачења из Албаније, кроз коју је прошао сам – тада је имао петнаест година – он је студирао у Паризу, где је склопио пријатељства с највиђенијим представницима наше младе литерарне школе. Затим је ушао у дипломатску службу своје земље настављајући да пише и да путује. Када је 1945, одлучио да прекине са сваком политичком активношћу, налазио се на положају саветника југословенске амбасаде у Вашингтону. Његова смрт у 51. години, дубоко ће се осетити у свету књижевности.” (Роровић, 1986: 174) Тако су писали у Паризу, док у домовини не објављују никакву вест о његовој смрти. Његове сестре су организовале опело у цркви, а песник је полако заборављен. Иван Франгеш, близак пријатељ песника, описује његов дом у Америци: „Растко је имао леп стан (2 собе, купатило, кујну) у врло лепој кући (око 200-300 становна, 8 спратова) у најлепшем делу Washingtona.” (Роровић, 1985: 175). Иако је ту провео последње године своје емиграције (испоставило се и свог живота), да ли је то био заиста и његов песнички дом? Растко Петровић је био један од највећих путника, па и бездомника у српској књижевности прве половине XX века: пропутовао је многе континенте (Африку, Северну и Јужну Америку, Европу), многе земље, али и своју домовину (обилазећи манасти-

ре, културно-историјске споменике и друге знаменитости), да би се, онако како је у својим песмама слутио, у њу вратио као прах (1986), 37 година после смрти у туђини.

Различити су разлози због којих Америка није, попут неких европских земаља, постала „провинција” Русије изван граница: на једној страни, онемогућавао је то систем националних квота и ограничења на улазак имиграната који је донет у САД 1920. године, на другој су били високи трошкови путовања. Кад придодемо томе већ поменуто жељу да се остане у близини Русије, јасни су разлози за останак у Европи. Десетак година касније, ситуација се променила. Они који се нису вратили у совјетску Русију, а нису желели да остану у земљама попут Југославије, Бугарске, или Чехословачке, у страху од асимилације, устремили су се на Нови свет. У почетку је то била превасходно област Сан Франциска (Раев, 1994).

Пред почетак Другог светског рата и током њега, поједини руски емигрантски писци напуштају Европу и прелазе океан. Тамо их очекују много бољи економски услови (у материјалном смислу): „Ко је из старе емиграције у Европи могао да машта о сопственом дому или аутомобилу (или и о једном и о другом) за две-три године, као што је то био случај са новим емигрантима у Америци?” (Раев, 1994: 175) У Њујорку је 1942. године основан часопис „Новый журнал”, који излази тромесечно, све време рата, и објављује не само руске писце из Америке, већ и оне који су остали у Европи. Појављују се, поред њега, и други часописи, у Њујорку и другим градовима Америке, али ипак „Новый журнал” остаје најважнији часопис Зарубежја, док централно место међу новинама заузима „Новое русское слово”, такође њујоркшко, као и најважнији издавач, Издательство имени Чехова. Не само емигрантски писци, него и писци који су у домовини забрањивани, или прећуткивани, добијају свој простор. Тако се, рецимо, овде објављују *Собрание сочинений* (Сабрана дела) Осипа Манделштама (Манделштам). Видна места у књижевном, културном животу уопште, имају пре свега припадници другог таласа емиграције, којима се придружују они из првог таласа, тзв. стара емиграција из Европе. Десетак година касније, ту улогу преузимају руски емигранти из трећег таласа, који су се, углавном, обрели

управо у Америци. Почине се писати о литерарној смени у емиграцији. Једнима је то деловало песимистички, али су други, с разлогом и радошћу, прихватили долазак младих поколења, и природну смену генерација.

Г. Адамович, који је од 1923. у Француској (десет година је предавао руску књижевност на Манчестерском универзитету, од 1951. до 1961), био је везан за Париз, остао је до краја живота у Европи, али је објављивао своје књиге у Америци: песничку *Единство* (Јединство, Њујорк 1967), која је предствала неку врсту личне антологије, и две књиге есеја – *Одиноство и слобода* (*Самоћа и слобода*, 1956) и *Комментарии* (Коментари, 1967). Крајем 1971. године предузео је своје последње велико путовање, до Америке, имао је читаву турнеју у Њујорку, на више универзитета, где је држао предавања студентима. У Њујорку се срео са својим старим пријатељима, сачекао Нову годину и вратио се у Париз. Убрзо, 21. фебруара 1972. после другог инфаркта умире у Ници. Био је један од „староседелаца” руске емиграције у Паризу, „патријарх емигрантске поезије”, последњи од „стубова одлазеће епохе” (Андреев, 1972; Фотиев, 1972; Чиннов, 1972: 109; Nagglund, 1985).

Нина Берберова је такође један од тих „староседелаца” руске емиграције: од 1922. је у Берлину, кратко се задржала у Италији, затим 25 је година проживела у Паризу. Од 1950. до краја свог дугог живота, 1993. године била је у Америци. Није престала да сарађује са европском емиграцијом, укључивши се у америчку. Приредила је *Литературные статьи и воспоминания* (Књижевне критике и успомене) В. Ходасевича, односно његове *Собрание стихов* (Сабране песме). Потом објавила и своје *Стихи, 1921-1983* (Песме, Њујорк 1984).

Случај Владимира Набокова је специфичан. У емиграцији је од 1919. године (значи и он припада горе поменутиим староседеоцима). Преласком у Америку, 1940. прелази на писање на енглеском језику, које не напушта ни двадесет година касније, када се враћа у Европу, и остаје да живи у Швајцарској до смрти, 1977. године. На тај начин се искључио из живота руске емиграције, којој је припадао док је боравио у Европи, у том свом првом емигрантском периоду. Кроз енглески језик ушао је у америчку, и

даље, светску књижевност, самоуверено, тако да су га амерички и енглески критичари, а потом и други, прогласили генијем.

Готово сви руски писци другог таласа емигрирали су у САД. Поменућемо само два најважнија: Владимира Маркова (Марков) и Владислава Елиса (Эллис). Обојица су били у Калифорнији (Елис до смрти, 1975, док Марков још увек живи у Лос Анђелесу).

Јосиф Бродски је, од почетка емиграције, 1972. године, до краја живота, 1996. живео, углавном, у Њујорку. Био је, најпре, лектор на Мичигенском универзитету у Ен Арбору, где су му, у издању „Ардиса” излазиле песничке књиге на руском језику. Много је путовао и читао своје песме, али не само по Америци, већ и по Западној Европи. Кад се преселио у Њујорк, предавао је на колеџу у Квинсу, а онда, по позиву, и на Масачусетском универзитету и то не само о руској, већ и о енглеској поезији. Тежио је ка књижевности на енглеском језику, били су му блиски песници Роберт Фрост (Frost) и Вистан Хју Одн (Auden), па је и сам писао на њихом језику, пре свега есеје, делимично и песме, које је, ипак, превасходно писао на руском језику. За њих је и добио Нобелову награду за књижевност 1987. године. „Тај догађај је с узбуђењем пропраћен у емигрантској штампи, а доласком гласности у Русију, повећала се популарност Бродског, па и официјелно признање, и његове књиге (као и књиге о њему) почеле су да излазе у великом броју” (Бобышев, 1999: 357).

И Димитрије Бобишев (Бобышев) је, попут Бродског, стасавао у кругу младих лењинградских песника који су били окупљени око Ахматове. Још тада почео је да сарађује и објављује поезију у емигрантским часописима. У Паризу му је објављена и прва песничка књига *Зияния* (Зевања, 1979). Исте године емигрира у САД. Пет година је живео у Милвокију, а од 1985. предаје руску књижевност и језик на Универзитету у Илиноју. У Америци је објавио другу песничку књигу, *Звери св. Антония* (Звери св. Антонија, Њујорк 1989), а наредне почињу да му штампају и у домовини (*Полнота всего*, односно *Русские терцины и другие стихотворения*, обе: Санкт-Петербург 1992).

Вадим Крејд и Лав Лосев делатни су на америчким универзитетима, односно у уредништвима руске емиграције. Михаил

Крепс је предавао руски на више америчких колеџа, докторирао на Берклију. Један од његових професора био је Чеслав Милош. Од 1981. године, до смрти, 1994. предавао је на Бостонском колеџу.

Едуард Лимонов (право име: Едуард Вениаминович Савенко), после дугогодишњег боравка у Америци, пребацио се у Европу, а одатле назад у Русију.

Њујорк је, несумњиво, био највећи књижевни центар руске емиграције, пре свега другог и трећег таласа, али су у њему своје место проналазили и припадници првог таласа.

Чак 6 милиона Пољака (по пољским изворима бројка је и дупло већа) живи у Америци. Усредсредимо се искључиво на књижевне емигранте. Најпре три, генерацијски, па и поетички блиска песника: Лехоњ, Вјежињски и Витлин.

Јан Лехоњ је 1940. године емигрирао у САД. Од 1943. до 1946. заједно са Ј. Витлином и К. Вјежињским уређивао је „*Tygodnik Polski*”. Суоснивач *Polskiego Instytutu Naukowego* (Пољски научни институт). Живео је у Њујорку, до 1952. године, када извршава самоубиство, скочивши кроз прозор једног његовог солитера. Само једну књигу је објавио у њујоркшком издању – *Aria z kurantem* (Мелодија са вергла, 1945), али је ту водио своје дневнике, од 30. августа 1942. до јуна 1956. године. Двадесет две свеске записа објављене су касније у 3 обимна тома (*Dziennik*. Т.1. - Londyn 1967; Т.2. - Londyn 1970; Т.3. - Londyn 1973).

Кажимјеж Вјежињски је од 1941. у Америци. Тек пред крај живота дошао је у Европу (Рим, Лондон), где и умире, 1969. године. Пуно је путовао, али се у домовину није вратио за живота. Тек су његови посмртни остаци пренети и покопани у родном крају. Објавио је, пре свега, велики број песничких књига код њујоркшког издавача, али је сарађивао и са лондонским, односно париским емигрантским кућама и часописима. У Њујорку је 1943. године објавио један од првих погледа на савремену пољску књижевну емиграцију – *Współczesna literatura polska na emigracji*. Док је у књизи *Moja prywatna Ameryka* (Моја приватна Америка, Лондон 1969) дао неконвенцијалну слику књижевности, сликарства и природе САД. Карактеристика његове есејистике, по речима Зјелињског, управо је визуелна, пластична слика света (Zieliński, 1989: 134).

Јозеф Витлин је преко Португалије, 1941, доспео до САД. Био је један од уредника „Tygodnika Polskiego”. Ево како његов портрет осликава Јан Зјелињски: „Писац моралног немира, гледа на свет са реалношћу човека који стоји у близини смрти, али без патоса, без надмености, с великим смислом за хумор и рафинираном иронијом, пркосни ерудита који руши митове и стереотипе суочивши их са собом, творећи тако стварност нове митологије човека XX века.” (Zieliński, 1989: 137).

Придружујемо им Јулијана Тувима, који је на емиграцији остао 7 година. Последње године своје емиграције, до повратка у Пољску, 1946. провео је управо у Америци.

Чеслав Милош је од 1945. године у САД – најпре у Њујоршком конзулату, а од 1947. као културни аташе при Пољској амбасади у Вашингтону. Одлази у Париз 1950. године, на место првог секретара Пољске амбасаде, а већ следеће године одлучује се за емиграцију. До 1960. године је живео у Мезон Лафиту, седишту пољске „Културе”, у близини Париза, а потом се сели у Беркли, где предаје пољску књижевност. Предавао је, до пензије, словенске књижевности и језик на Калифорнијском универзитету. У Америци остаје 40 година. Први пут је посетио домовину 1981. године, да би се у њу, коначно, вратио пре неколико година. Живео је у Кракову, до недавне смрти, 2004. године.

Александар Ват, који је иначе живео у Италији и Француској, био је 1964/65. у Берклију, код Милоша, где су снимали разговоре, касније објављене као *Mój wiek*.

Јан Кот (Jan Kott) је још 1966. године држао предавања на америчком Јејлу, а кад га избацују са варшавског универзитета, 1969. године постаје професор компаративне књижевности и англистике на универзитету у Њујорку. Живи у близини Њујорка, у месту које се зове Stony Brook (у својим мемоарима прозива га Каменим Потоком), до недавне смрти.

Леополд Тирман (Leopold Tyrmand) је 1966. емигрирао у САД. Од 1967. до 1971. је био представник париске „Културе” у Америци. Потом почиње да предаје у различитим звањима на Њујоршком универзитету, односно на Колумбија универзитету. Умире 1985.

Хенрик Гринберг (Henrik Grynberg) је од 1967. у емиграцији. Завршио је славистичке студије на Калифорнијском универзитету 1971. године. Сарађивао са *Гласом Америке* (Voice of America). Своје песничке и прозне књиге објављује превасходно у Лондону. Последњих година је све присутнији у домовини.

Тимотеуш Карпович (Timoteusz Karpowicz) од 1974. године предаје у Чикагу. Отада се није јављао песничким књигама, ни у емиграцији ни у домовини (изузев заједничког издања са Бродским и Ђорђем Николићем), него са својим есејима. Умро је прошле године.

Станислав Барањчак од марта 1981. предаје пољску књижевност на Харварду, уредник је „The Polish Review”, часописа који излази у Њујорку, али је повезан и са париским и лондонским књижевним центрима пољске емиграције.

Адам Загајевски, од 1982. године живи у Паризу, али је, обично пола године проводио у Америци. Тек се недавно одлучио на повратак у домовину, као и Милош. Живи у Кракову.

Збигњев Херберт је први пут посетио Америку 1958. године, потом долази у Њујорк, 1968. године, на позив *Песничког центра* (Poetry Center). У септембру 1970. долази у Лос Анђелес где је током академске 1970/71. године држао предавања о савременој књижевности и европској драми. Било му је тешко у Америци, у таквој улози, пуно времена је проводио у припремама, уз то, студентима је недостајало елементарних знања, а трајала је и културна револуција. У једном писму пријатељима, који пише на папиру са штампаним натписом CALIFORNIA STATE COLLEGE LOS ANGELES, жали се: „Немам никакве перспективе. До овог тренутка нисам се померио из Лос Анђелеса даље него до мора и до ове чудне Долине Смрти, где сам заробљен послом.” (Łukasiewicz, 2001: 140).

Последњег дана маја 1971. године, у писму Богдану Чајковском (Bogdan Czajkowski), пољском песнику који је живео у Канади, пише: „Не бих желео да останем на стално у Америци, то је стерилна и неисторијска земља, премда сам се сусрео са пуно људске симпатије и доброте.” (Łukasiewicz, 2001: 141). А управо ту се родила помисао Господина Когита. Након Хербертових читања нових песничких рукописа студентима, наишао је на од-

личан пријем, а као резултат је покретање часописа са титуларним насловом „Mr. Cogito”. Америчким аутострадама Херберт је путовао са супругом Катарином аутомобилом. На повратку, у Берлину, крајем јуна 1971, украден им је ауто са свим стварима. Међу најдрагоценијим је био машинопис *Pana Cogito*. На срећу (чудом, или под заштитом Св. Антонија, прим. Лукасјевич), пронађена је торба из које су повађене друге ствари, али је остављен рукопис који крадљивцима није представљао вредност. „Збирка *Pan Cogito* била је не само реакција на нову културну ситуацију после револуције из 1968. године, која се није допала Херберту. Тражи се у њој такође одговор на метафизичко изазивање ништавила... Варвари не само да ниште вредности дотадашње културе, већ такође наговештавају ништавило.” (Łukasiewicz, 2001: 140). „Господин Когито не жели да живи у историји, али не зна за друго место,” приметио је Јан Блоњски (Jan Błoński), а Карл Дедечијус (Karl Dedecius): „Господин Когито креће у свет да би поново пронашао елементарну стварност и негде изгубљено своје ја” (Łukasiewicz, 2001: 142-143).

Литература:

- Danilewicz–Zielińska, M. (1981): Bibliografía „Kultury” (1958-1973). Działalność wydawnicza (1974-1980), Paryż.
- Danilewicz–Zielińska, M. (1989): Bibliografía „Kultury” (1981-1987). Działalność wydawnicza (1981-1987), Paryż.
- Hagglund, R. (1985): *Georgy Adamovich: An Annotated Bibliography – Criticism, Poetry, and Prose. 1915-1980*, Ann Arbor.
- Kopřivová, Anastasia (1995), *Ruská, ukrajinská a běloruská emigrace v Praze*. Adresář, Praha.
- Korjakinová, T., Nedvědová, M., Vaněčková, G., (1992), *Marina Cvetajevová a Praha. Bibliografía*, Praha.
- Korniejenko, Agnieszka (1998), *Ukraiński modernizm*, Kraków.
- Kowalik, J. (1959), „Kultura” 1947-1957. Bibliografía. Działalność wydawnicza (1946-1959), Paryż.
- Lilpop-Krance, F. (1991), *Powroty*, Białystok.
- Łukasiewicz, Jacek (2001), *Herbert*, Wrocław.

- Morávková, Alena (2001), *Děti stepni Helady, pražská škola ukrajinských emigrantských básníků*, Praha.
- Popović, Radovan (1982), *Istina o Dučiću*, Beograd.
- Popović, Radovan (1986), *Izabrani čovek ili život Rastka Petrovića*, Beograd.
- Putna, M. C., Zdražilová, Miluše (1995), *Rusko mimo Rusko*. Díl 2. Dějiny a kultura ruské emigrace 1917-1991, Brno.
- Putna, Martin C. (1993), *Rusko mimo Rusko*. Díl 1. Dějiny a kultura ruské emigrace 1917-1991, Brno 1993.
- Stradecki, J. (1984), *Literatura źle obecna. Rekonesans*, Londyn.
- Tošić, Desimir (2000), *O ljudima. Eseji, zapisi, sećanja*, Beograd.
- Zieliński, Jan (1989), *Leksykon polskiej literatury emigracyjnej*, Lublin.
- Аврамовић, Зоран (1194), *Политика у књижевном делу Милоша Црњанског*, Београд.
- Андреев, Г. (1972), „И вечный покой”, в: *Новое русское слово*, 27.2.1972, Нью Џорк.
- Берберова, Нина Н. (1996), *Курсив мой* Москва.
- Бобышев, Дмитрий (1999), *Словарь поэтов Русского Зарубежья*, Санкт-Петербург.
- Буњац, Владимир (1986), *Каменовани Црњански*, Ваљево.
- Буслакова, Т. Р. (1998), *Русский Парыж*, Москва.
- Вејиновић, С. (1999), *Срби у дијаспори. У прошлости и садашњости*, Нови Сад.
- Голенищев–Кутузов, И. (1936), „Русское дело”, 9, Београд.
- Ђурић, Остоја (1990), *Руска литерарна Србија 1920-1941*, Београд; Горњи Милановац.
- Ђурић, Остоја (2002), „Поезија руског Београда”, у: *Антологија поезије руског Београда / Антологија поезије руског Белграда*. Приредио Остоја Ђурић, Београд.
- Крејд, Вадим (1999), *Словарь поэтов Русского Зарубежья*, Санкт-Петербург.
- Медаковић, Дејан (1998), *Срби у Бечу*, Нови Сад.
- Михайлов, О. (1992), *Литература Русского Зарубежья*. Москва.
- Носик, Борис (1999), *Прогулки по Парижу*, Москва.
- Петров, Александар (1994), *Мање познати Дучић*, Требиње; Питсбург; Београд.
- Поповић, Радован (1992), *Књига о Дучићу*, Београд.

- Раев, Марк И. (1994), *Россия за рубежом: история культуры русской эмиграции 1919-1939*. Москва.
- Рудзевич, И. (1994), *Русские писатели-эмигранты в Польше*, Санкт-Петербург.
- Стојнић, Мила (1994), „Руска емиграција”, у: *Руско-српска књижевна преплитања*, Београд.
- Терапиано, Ю. (1987), *Литературная жизнь русского Парижа*, Париж; Нью-Йорк.
- Фотиев, К. (1972), „Памяти Г.В. Адамовича”, в: *Новое русское слово*, 27.2.1972, Нью Йорк.
- Ходасевич, В. (1935), „Книги и люди”, у: *Возрождение*, 28 марта 1935. Потом опубликовано у: *Литературный журнал*, Москва, 4, 1992.
- Чиннов, И. (1972), „Вспоминая Адамовича”, в: *Новый журнал*, Нью Йорк.

LITERARY CENTRES OF SLAVONIC EMIGRATION

Summary: Slavonic emigration is not just a very massive phenomenon, but also one of the most important literary, cultural and ideological phenomena of the 20th century. In all the major European cities, and later also in the cities in the United States, members of Slavonic emigration were numerous and well-organized. Among them were famous scientists, artists, former diplomats, while among the writers there were some future Nobel prize winners (Ivan Bunyin, Czeslav Milosz and Joseph Brodsky), just like many other writers, important for Russian, Polish and Serbian literature, as well as for literature in general.

Key words: emigration (Russian, Polish, Serbian); literary centres: Paris, London, New York, Berlin, Prague, Vienna